

Frank van Vree

De politiek van de geschiedenis.

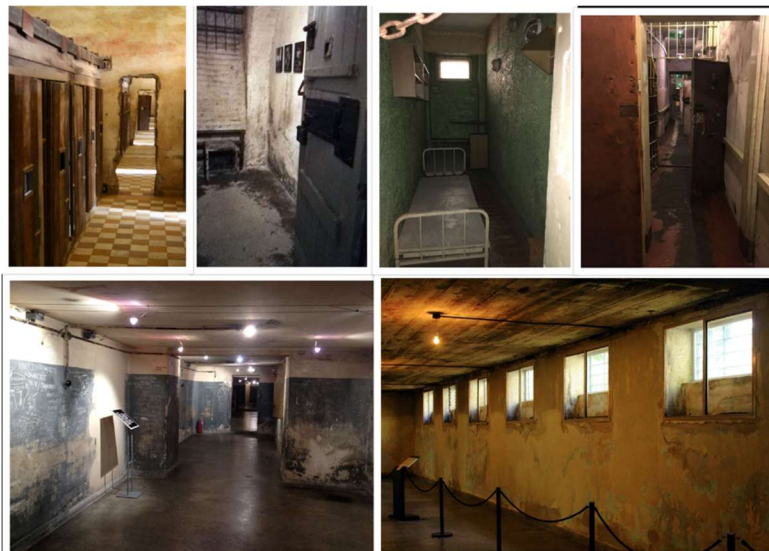
Een beschouwing over herinneringen,
geschiedschrijving en multiperspectiviteit.

[English transcript see page 35]

Openbaar college ter gelegenheid van het afscheid als
hoogleraar Geschiedenis van Oorlog, Conflict en
Herinnering aan de Universiteit van Amsterdam en als
directeur van het NIOD Instituut voor Oorlogs-,
Holocaust- en Genocidestudies van de Koninklijke
Nederlandse Academie van Wetenschappen.

Het contrast kon niet groter zijn. Het laatste college dat ik gaf, enkele weken voor het bereiken van de wettelijke pensioenleeftijd, viel in de eerste week van de lockdown in 2020. De grote zaal in de Oudemanhuispoort was leeg, de studenten volgden de les digitaal. Een mooi punt dus om de draad weer op te nemen, ook al vanwege het thema ervan.

Dat college, onderdeel van de cursus *Geschiedenis in Publieke Debatten*, welke ik drie jaar lang, met veel plezier, samen met collega Jouke Turpijn voor tweedejaars studenten geschiedenis heb gegeven – dat college was een min of meer experimentele verkenning van een nieuw thema: de opkomst van gemusealiseerde cellen in gevangenissen en martelcentra - overal in de wereld.

Afbeelding 1. Plaatsen van terreur.

Afbeelding 1 toont een aantal van deze plaatsen van terreur, in Argentinië, Griekenland, Cambodja, Hongarije, Zuid-Korea en Letland. Als *sites of memory* verwijzen ze stuk voor stuk naar pijnlijke, vaak gruwelijke episodes uit de nationale geschiedenis.

Wat direct opvalt, is hoe zeer deze plekken op elkaar lijken: ze bedienen zich van dezelfde museale grammatica, of vormentaal.

Rode draad in het college was de zoektocht naar een antwoord op twee vragen:

1. Sinds wanneer bestaat dit soort herdenkingsplaatsen, is het mogelijk een ontstaansgeschiedenis, een genealogie, vast te stellen?
2. Wat is de betekenis van deze plekken? Ze mogen zich dan bedienen van dezelfde vormentaal, maar daarmee is niet gezegd dat ze dezelfde boodschap uitdragen.

Deze twee vragen brengen ons direct naar het hoofdonderwerp van dit afscheidscollege: de politiek van de geschiedenis. Ik zal later nog terugkomen op een paar van deze musea, maar voor ik overga naar het hoofdgerecht wil ik nu alvast, heel kort, op beide vragen ingaan.

Als het gaat om de eerste vraag, de herkomst van deze vormentaal, lijkt het er sterk op dat deze zijn oorsprong vindt in de nazistische concentratie- en vernietigingskampen, in het bijzonder Majdanek, het eerste kamp, in het oosten van huidige Polen, dat door het Rode Leger werd bevrijd, op 23 juli 1944, en nog vóór het einde van de oorlog werd ingericht als museum. Het kamp, waarvan

grote delen sindsdien vrijwel intact zijn gebleven, werd in 1947 door het Poolse parlement per decreet omgedoopt tot monument van strijd en martelaarschap. Na Majdanek volgden in de jaren vijftig andere concentratiekampen, en vervolgens zien we dit soort museale opstellingen ook elders verschijnen, vooral de laatste decennia.

Afbeelding 2. Gaskamer van Majdanek CCO Roland Geider (Ogre)

Dan de tweede vraag. Nader onderzoek van de verschillende herinneringsplekken laat zien dat ze weliswaar dezelfde vormtotaal gebruiken, maar dat de betekenis ervan soms ver uiteen loopt. De gedenkplaatsen in Argentinië, bijvoorbeeld, in de gebouwen die door de militaire junta in de jaren zeventig werden gebruikt als gevangenis en martelcentrum, zoals deze garage in Buenos Aires, staan in de eerste plaats symbool voor de misdaden tegen de menselijkheid en de schending van mensenrechten

– daarnaast zijn het plekken om slachtoffers te herdenken en te rouwen.

Afbeelding 3. Automotores Orletti - Centro Clandestino de Detención, Tortura y Exterminio (Clandestiene gevangenis, martel- en moordcentrum), Buenos Aires © Josué Arévalo/The Tico Times

Maar als we kijken naar de cellen in het zogenaamde ‘Huis van de Terreur’ in Boedapest, gevestigd in het voormalige gebouw van de communistische veiligheidsdienst, zien we iets anders. Daar wordt een verhaal verteld dat vooral gaat over het historische slachtofferschap van Hongarije als land, als natie.

Afbeelding 4. Terror Háza in Boedapest

En wat voor *Terror Háza* in Boedapest geldt, geldt nog sterker voor het *Museum van de Bezettingen en Vrijheidsstrijd* in Vilnius, de hoofdstad van Litouwen. Dit museum is gevestigd in een gebouw dat na de Duitse bezetting in 1941 werd gebruikt door de *Gestapo* en de *Sicherheitsdienst* en vanaf 1945 door de communistische geheime dienst, de KGB. Ook dit museum gaat primair over nationaal slachtofferschap, zoals blijkt uit de huidige naam – maar nog meer uit de naam die het museum tot 2018 droeg: *Museum voor Genocide Slachtoffers*, waarbij de term *genocide* betrekking had op de politiek van de Sovjet-Unie tegenover de Litouwse bevolking - en niet, wat je zou kunnen denken, op de tweehonderdduizend joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog, veelal met hulp van Litouwse collaborateurs, werden vermoord.

Afbeelding 5. Museum van de bezettingen en vrijheidsstrijd, Vilnius, Litouwen

© Wilbert van Vree

Conclusie: deze musea kunnen zich dan wel bedienen van dezelfde vormentaal, maar een totaal verschillende boodschap uitdragen.

Met deze korte samenvatting van het college van twee jaar geleden, dat de titel ‘plaatsen van terreur’ droeg, zitten we, zoals gezegd, midden in het onderwerp van dit afscheidscollege, de ‘politiek van de geschiedenis’.

Maar: de titel reikt nog veel verder terug dan mijn laatste reguliere college. ‘De politiek van de geschiedenis’ was namelijk ook het onderwerp van een presentatie die ik als student in 1976 gaf voor de werkgroep Theoretische Geschiedenis van Frank van Ankersmit in Groningen. De presentatie – toen heette dat nog: ‘referaat’ – in een rokerig collegezaaltje aan de Herensingel, gaf ik niet alleen, maar samen met Samme Zijlstra.

Voor Samme moet deze samenwerking geen onverdeeld genoeg zijn geweest. Ik was eigenwijs en had een grote mond, en hij was, wat heet: een *oprjochte Fries*, een aardige, maar uiterst bescheiden en stille jongen, met een bril met – wat men toen noemde – jampotglazen, pakje sjek binnen handbereik; Samme woonde nog bij zijn moeder en kwam met zijn brommer, een Puch, naar college. Hij liet het een beetje gebeuren, onze samenwerking en zou zijn eigen weg gaan: zijn maatschappelijk engagement vertaalde zich in een diepgaande studie van de radicale doperse beweging in de zestiende eeuw en toen hij, veel te jong, in 2001 door verdrinking om het leven kwam, gold hij als een

internationaal erkende autoriteit op het terrein van de vroege reformatie.

Afbeelding 6. Titels van enkele van mijn publicaties

Met de titel 'De politiek van de geschiedenis' keer ik dus letterlijk terug naar thema's die mij al sinds mijn studietijd hebben beziggehouden: het denken over de geschiedenis, de omgang met het verleden, de aard van de geschiedschrijving, de relatie van wetenschap en samenleving - samengevat: de historische cultuur in brede zin. Een interesse die vaak leidde tot vruchtbare samenwerking met vele collega's, waarmee ik vervolgens vaak bevriend raakte en van wie er velen hier in de zaal aanwezig zijn.

Afbeelding 7. Titels van publicaties met anderen.

In het resterende half uur wil ik proberen de samenhang te laten zien tussen wat korthedshalve wordt aangeduid als 'herinnering' en 'geschiedschrijving', en, meer in het bijzonder de politieke dimensies daarvan.

Maar voordat ik doe, moet ik eerst iets zeggen over die term: 'herinnering' – want de betekenis daarvan zal zeker niet voor iedereen hier in de zaal duidelijk zijn.

En ik geef onmiddellijk toe: de term is ook niet eenduidig, niet in het Nederlands en niet in andere talen. Naast 'herinnering' wordt ook gesproken van 'geheugen' of 'collectief geheugen'; dat zullen we niet doen, ook al omdat - onder invloed van het Engels - de term memory, herinnering, steeds meer de overhand heeft gekregen.

Laat ik, in het kort, proberen aan te geven wat met 'herinneringen' wordt bedoeld. Onder 'herinneringen' verstaan we gedachten, gevoelens én praktijken die verwijzen naar het verleden. Die kunnen verschillende vormen aannemen. Sommige herinneringen zitten alleen in ons eigen hoofd, of, beter: in ons lichaam; dit zijn individuele, episodisch herinneringen, die teruggaan op directe, eigen ervaringen, ook al zijn ze indirect sociaal gevormd. Maar er zijn ook herinneringen die we uitspreken en delen met anderen en daarmee een collectief karakter krijgen - door Aleida Assmann aangeduid als *sociale herinneringen*, levende, gecommuniceerde herinneringen verbonden met ervaringen van groepen.

Vervolgens zijn er herinneringen die een neerslag hebben gekregen in symbolische media: op papier, in foto en film, in kunstwerken, in rituelen, en deze duiden we aan met de term *culturele herinneringen*. Omdat ze een vast vorm hebben gekregen kunnen deze herinneringen bewegen door de tijd en de ruimte, over generaties en fysieke grenzen heen.

Culturele herinneringen kunnen dus allerlei vormen aannemen - door de Britse historicus Raphael Samuel treffend samengevat in de titel van zijn klassieke boek *Theatres of Memory*, theaters van de herinnering. Denk maar aan het begin van het college: die plaatsen van terreur, die cellen, fungeren eigenlijk als historische theaters, waar een specifieke boodschap wordt uitgedragen.

Laten we dit kleine stukje theorie eens vertalen in een voorbeeld: als we spreken van de huidige 'herinnerings-

cultuur rond de Tweede Wereldoorlog in Nederland', dan hebben we het - simpel gezegd - over de manier waarop vandaag de dag in Nederland tegen die oorlog wordt aangekeken, inclusief de emoties waarmee dat gepaard gaat, bij individuen, bij groepen in de samenleving, in de politiek. Daarbij gaat het niet alleen om de generatie die deze oorlog zelf heeft meegemaakt, maar ook om hun kinderen en kleinkinderen, die opgegroeid zijn met verhalen en beelden, dikwijls uit de eerste hand, van familie, maar ook van vrienden, collega's, thuis of op andere plaatsen, vaak aangevuld met informatie en indrukken uit boeken, films, museumbezoek of herdenkingen. De intensiteit van deze herinneringen kan sterk verschillen; wel weten we dat herinneringen die gedeeld worden door mensen die ons na staan, binnen een familie of gemeenschap met gedeelde ervaringen, vaak erg sterk zijn.

We kunnen vervolgens proberen die gelaagde en complexe herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog, gevormd door persoonlijke of doorvertelde ervaringen, maar ook door media, onderwijs en politiek, in kaart te brengen. Daarbij zou je kunnen beginnen met de enquêtes die het Nationaal Comité 4 en 5 mei jaarlijks onder de Nederlandse bevolking laat uitvoeren; maar we kunnen ook kijken naar de culturele herinneringen: van schoolboeken, debatten in de media, festiviteiten, maar ook berichten op twitter of instagram, met een scherp oog voor patronen onder uiteenlopende groepen in de samenleving, inclusief tegenbewegingen en protesten.

Zo kunnen we stap voor stap in kaart brengen hoe de samenleving, in haar verschillende schakeringen, zich tot

deze geschiedenis verhoudt en hoe aan die herinneringen vorm wordt gegeven, in het onderwijs, in musea, in subsidiebeleid, in herdenkingen en politiek.

Hetzelfde zouden we kunnen doen met de herinneringscultuur rond het koloniale verleden. Daarbij valt direct opvalt dat deze herinneringscultuur, die tot voor kort sterk werd gedomineerd door een uiterst rooskleurige voorstelling van het Nederlandse kolonialisme, vandaag de dag wordt gekenmerkt door veel scherpere tegenstellingen dan de publieke herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Nederland wijkt hier in overigens niet af van andere West-Europese landen. Ik kom er nog op terug. Voor nu stel ik vast dat het koloniale verleden een arena van botsende opvattingen en emoties vormt.

Pro en contra de ‘pacificator’ van Aceh

1935 Onthulling Van Heutsz-monument, Amsterdam, door minister-president Colijn, zijn voormalige adjudant, 1935

2020 Protest tegen (deels al aangepaste) monument. © *Het Parool* 21 juni 2020

Rechts: Regiment Van Heutsz nog altijd prominent aanwezig, ‘Indië-herdenking’ op 15 augustus ©©

Afbeelding 8. Powerpointslide Koloniale herinneringscultuur

Dergelijke ontwikkelingen te bestuderen is het doel van dit type onderzoek. Onderzoek van herinneringsculturen gaat dus niet over de vraag of die herinneringen *kloppen*, of wat er ‘echt’ is gebeurd in het verleden, maar hoe een samenleving zich tot dat verleden verhoudt.

Dergelijk onderzoek kan ons heel veel leren: niet zo zeer over de geschiedenis, maar over de wereld waarin we leven. Want: *herinneringen vormen belangrijke mentale kaders waarin mensen zichzelf situeren en waarbinnen zij handelen.*

En als ik zeg: zulk onderzoek kan ons veel leren over de wereld waarin we leven, dan bedoel ik dat letterlijk. Ook internationale verhoudingen lenen zich voor een dergelijke benadering; noem het de *geopolitiek van de herinnering*, waarbij het gaat om patronen tussen landen met betrekking tot gedeelde historische gebeurtenissen of episodes, waarvan de herinneringen van grote invloed zijn op hun onderlinge verhoudingen. Die herinneringen kunnen fungeren als basis voor samenwerking, als uitdrukking van een diepgevoelde lotsverbondenheid, maar evengoed voor scherpe tegenstellingen.

Neem bijvoorbeeld het oosten van Azië, waar de onderlinge verhoudingen tussen

Afbeelding 9. Oorlogsmisdaden Japan tegen inwoners Nánjīng. ©©

Japan, China en Korea sterk gekleurd zijn door de ervaringen in de eerste helft van de twintigste eeuw, gesymboliseerd door, onder meer, het Bloedbad van Nanking, waar de Japanners in 1937-1938 een van de grootste en gruwelijkste slachtingen uit de moderne geschiedenis aanrichtten, met meer dan tweehonderd - misschien wel vierhonderdduizend doden; of het systeem van gedwongen prostitutie dat Japan in Korea, China en andere veroverde gebieden, inclusief Indonesië, invoerde en waarvan het aantal slachtoffers niet vast te stellen is, mogelijke enkele honderdduizenden. De herinneringen aan deze jaren van bezetting, vernedering en meedogenloze wreedheid drukken tot de dag van vandaag een zwaar stempel op de verhoudingen tussen deze landen.

Afbeelding 10. Monumenten ter herdenking van slachtoffers van gedwongen prostitutie ('troostmeisjes'). Links monument in Nánjīng [© www.cgtn.com]; rechts protest bij 'Troostmeisje'-monument tegenover de Japanse Ambassade in Seoel 2017 [© Japan Times]

Er zijn er meer van dit soort regio's waar herinneringen aan een gedeeld maar dikwijls pijnlijk verleden de onderlinge

relaties in sterke mate bepalen. Omwille van de tijd zal ik mij beperken tot een voorbeeld, dat actueler is dan ooit: het deel van Europa dat door Timothy Snyder zo treffend is aangeduid als de Bloedlanden, de landen die in de twintigste eeuw gebukt zijn gegaan onder vernietigende oorlogen met onvoorstelbare wreedheden, elkaar opvolgende dictaturen, burgeroorlogen, verplaatsingen van hele bevolkingsgroepen en schuivende grenzen, maar ook met grootschalige collaboratie.

Afbeelding 11. Bloodlands. Kaart New York Times © naar aanleiding van Timothy Snyders boek.

In het hart van deze bloedlanden liggen Oekraïne, Polen, de Baltische Staten, Wit-Rusland en het westen van Rusland, met uitlopers naar landen in de regio, Hongarije, Roemenië en de Balkan. Al sinds de ondergang van het communisme

in 1989 zien we een voortdurende clash van opvattingen en emoties waar het gaat om het verleden, tussen én binnen deze landen, sinds jaar en dag aangeduid als ‘memory wars’.

Het eerste land waar de conflicterende herinneringen werden ingezet in een bloedige strijd om macht en erkenning, was voormalig Joegoslavië, al bijna drie decennia geleden - met fatale gevolgen.

En nu, in 2022, werd realiteit waar landen in de regio al lang bang voor waren: Rusland dat gewapenderhand opnieuw probeert een stuk van het voormalige sovjet-rijk in te lijven.

Ik zeg: Rusland, omdat het te makkelijk is om de oorzaak van dit geweld bij één man, Poetin, neer te leggen, al is hij degene die deze stap heeft gezet – een stap waarvan de uitkomst op de lange termijn alleen maar desastreus kan zijn, in de eerste plaats voor Rusland zelf.

De laatste jaren stond het onderwerp ‘Poetins politiek van de geschiedenis’ stevast op de agenda van mijn onderwijs. Startpunt van die colleges was een analyse van Poetins jaarlijkse 9-mei toespraken en zijn beschouwingen over de geschiedenis en het geschiedenisonderwijs, maar ook artikelen van Russische historici die Poetins opvattingen steunen. Veel hiervan zal u, door de grote aandacht voor de achtergronden van de huidige oorlog, inmiddels bekend voorkomen.

Een van de vroegste momenten dat Poetin zijn visie op de geschiedenis ontvouwde, was in een memorabele toespraak in de Doema, het Russische parlement, in 2005.

Ik citeer:

“ De ineensstorting van de Sovjet-Unie was de grootste geopolitieke ramp van de twintigste eeuw (...) [1991] was een werkelijk drama dat tientallen miljoenen Russen buiten de Russische Federatie achterliet. (...) Wij zijn een vrij volk en onze plaats in de huidige wereld zal alleen worden bepaald door onze sterkte en ons succes. (...) Op het moment dat wij zwakte laten zien of gebrek aan ruggengraat, zullen onze verliezen wezenlijk groter worden.

Sinds 2005 zijn deze opvattingen niet alleen leidend geweest, maar ook geradicaliseerd. In een reeks van maatregelen werd het verleden gekneed naar een nationalistisch en mythisch beeld: vergaande wetten tegen zogenaamde historische falsificaties, hervorming van het geschiedenisonderwijs, vervolging van organisaties als het kritische Memorial, sluiting of reorganisatie van musea – steeds dwingender, steeds repressiever.

Poetin wond er ook geen doekjes om:

Controle over het verleden van Rusland stelt mij in staat om de toekomst te beheersen.

En:

Gebeurtenissen uit het verleden moeten worden verteld op een wijze die de nationale trots voedt.

Poetins herinneringspolitiek dient, kortom, als middel om staat, volk en leider te verbinden en het land moreel en politiek te versterken. In het centrum van die politiek staat

de Tweede Wereldoorlog - hoewel Poetin voor zijn opvattingen ook put uit vroegere historische perioden, van Koning Yarislav de Wijze (11de eeuw) tot de Eerste Wereldoorlog. Maar het is vooral de Grote Vaderlandse Oorlog zoals deze in Rusland heet, die Poetins aandacht heeft. Het laatste decennium is weinig nagelaten om de mythische voorstellingen van die Oorlog te versterken, door de omvang van de festiviteiten, maar ook door bijvoorbeeld religieuze leiders bij herdenkingen te betrekken.

Afbeelding 12 Revitalisering van de mythische voorstelling van Grote Vaderlandse Oorlog: religieuze leiders bij 9 mei-vieringen.

Ik kan niet genoeg benadrukken, dat Poetins opvattingen over de geschiedenis misschien radicaal zijn, maar tegelijk diep geworteld in de Russische samenleving en dat ze brede

steun genieten. Met name de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog leeft nog zo sterk – en dat heeft echt niet alleen te maken met politieke propaganda, integendeel: in een land waar bijna 30 miljoen mensen zijn omgekomen, is die oorlog nog altijd en overal aanwezig, en vormen de verhalen, de sociale herinneringen aan die oorlog, aan die onbeschrijfelijke ellende, als het ware de humus waarop politici als Poetin kunnen zaaien en oogsten.

Afbeelding 13. Het 'onsterfelijke regiment' [бессмертному полку], Kaliningrad 2017. ©© Westpress Kaliningrad Alexandr Podgorchuk

Laat ik mij beperken tot een voorbeeld: de optochten van het 'Onsterfelijke Regiment', waarbij gewone burgers - met portretten, vaak van omgekomen familieleden - de circa 8,6 miljoen soldaten van het Rode Leger herdenken. Deze

optochten vinden op 9 mei door heel Rusland (en ook in de Oekraïne overigens) plaats. De idee van het 'Onsterfelijke Regiment' bestond al langer, maar pas in 2012 kreeg het - op initiatief van drie journalisten - zijn huidige vorm. Het fenomeen breidde zich razendsnel uit - waarop - dat kon natuurlijk niet uitblijven - het Kremlin dit burgerinitiatief naar zich toetrok. Dat verhindert echter óók Russen die absoluut tégen het huidige regime zijn niet om deel te nemen aan deze herdenking.

Afbeelding 14. Revitalisering van de mythische voorstelling van Grote Vaderlandse Oorlog: de 9 Mei parades, met afbeeldingen van Stalin en Sovjet symbolen.

De optochten van het Onsterfelijke Regiment illustreren de kracht van de sociale herinneringen en de actuele betekenis

van de Grote Vaderlandse Oorlog: de herinnering aan de oorlog is heilig, in het licht waarvan zelfs Stalin veel wordt vergeven - in toenemende mate zelfs. Kort gezegd: voor vele Russen mag Stalin dan veel op zijn geweten hebben, maar hij heeft Rusland wél naar de overwinning geleid. Wie zal zeggen of vele Russen op dit moment niet precies zo naar Poetin kijken?

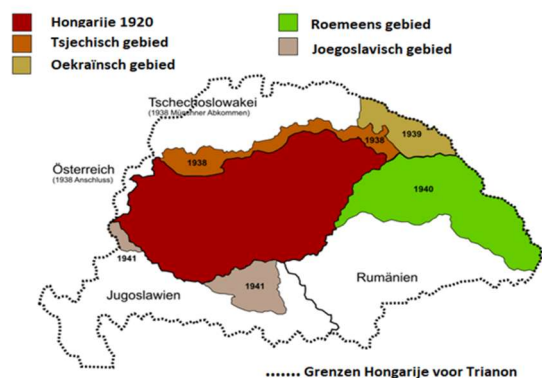
De alomtegenwoordigheid van het verleden geldt niet alleen Rusland, maar ook andere landen in de regio, en drukt een stempel op de verhoudingen tussen - maar ook binnen deze landen. Dat geldt, om te beginnen, voor de landen met grote Russische minderheden - die inderdaad sinds 1991 dikwijls als tweederangsburgers zijn behandeld, ook in de Oekraïne en de Baltische Staten. Maar dat geldt

Afbeelding 15. Hongarije voor en na het Verdrag van Trianon 1920.

ook voor landen met andere minderheden - Hongaren, Roma en Sinti, Serven, Kroaten, Albanen - en landen die het liefste zouden zien dat bestaande grenzen worden verlegd om die minderheden weer binnen de eigen landsgrenzen te krijgen, zoals Orbans Hongarije.

En daarmee komen we weer terug op een van de eerste slides: het Huis van de Terreur, [zie afbeelding 4] waarin Hongarije zichzelf presenteert als een tragisch slachtoffer van de Europese geschiedenis: het trauma van Hongarije is het Verdrag van Trianon in 1920, waarbij het land twee derde van zijn grondgebied verloor. Orbans Hongarije zal zich – net als Servië overigens - herkennen in Poetins verlangen naar vroegere grootheid, zoals Orbans grote held, Admiraal Horthy als bondgenoot van Duitsland in 1938-1941 een geopolitiek graantje meepikte van de oorlog en flinke hapen nam uit de omliggende landen, waaronder Roemenië en Oekraïne.

Afbeelding 16. Annexaties van aangrenzende gebieden door Hongarije in de schaduw van Nazi-Duitsland, 1938-1941.

En net zoals de landen rond Rusland zich al jaren ongemakkelijk voelden zodra Poetin over het verleden begon te spreken, zo maken landen rond Hongarije, zoals Roemenië en - inderdaad – Oekraïne zich zorgen als Orban zich buigt over een kaart van het oude Hongarije – letterlijk, zoals blijkt uit deze foto in een gealarmeerde Roemeense krant. Wie garandeert hen dat Orban op een dag niet zal doen wat zijn held Horthy deed?

Botsende herinneringen - 'memory wars' – beperken zich, zoals gezegd, niet tot de verhoudingen *tussen* landen, maar kunnen zich ook voordoen *binnen* een land of delen van een samenleving. Het is niet moeilijk voorbeelden te geven van diep verdeelde herinneringsculturen – van Spanje en Zuid-Afrika tot Argentinië en de VS. In sommige landen heeft dat geleid tot de instelling van verzoeningscommissies, in andere landen tot wetgeving om bepaalde onwelgevallige uitingen ten aanzien van het verleden te onderdrukken.

Maar ook in Nederland is de onenigheid over het beeld van en de omgang met het verleden de laatste decennia onmiskenbaar gegroeid, zoals ik eerder al aanstipte: recente debatten over het koloniale verleden en de slavernij illustreren dat.

De politieke dimensie beperkt zich evenwel niet tot herinneringen die onderwerp van debat en strijd zijn. Publieke herinneringsculturen hebben *per definitie* een politieke dimensie, ook al *voelen* we dat misschien niet altijd

zo. En dat is niet zo gek. Veel gedachten, gevoelens én praktijken die verwijzen naar het verleden zijn zo algemeen en zo vertrouwd dat ze zelden aanleiding geven tot felle debatten.

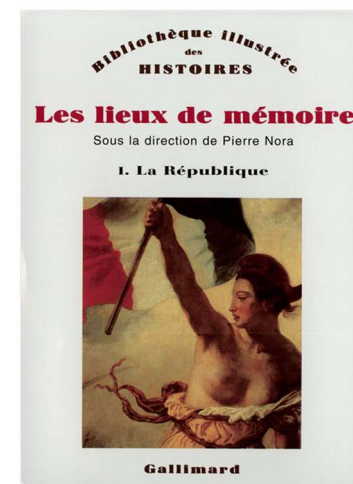
Maar het ontbreken van meningsverschillen neemt niet weg dat machtsverhoudingen - in de meest brede zin van het woord - géén rol spelen. Want wie bepaalt de inhoud van het geschiedenisonderwijs, welke musea er geld krijgen (en voor welke tentoonstellingen), welke documentaires er worden gemaakt en uitgezonden of welk monument er wordt opgericht? In al deze gevallen is er sprake van zeggenschap, waarbij sommige herinneringen domineren over andere – en dat is precies waar het om gaat als we spreken van de politieke dimensie van herinneringsculturen.

Dat die politieke dimensie er altijd is blijkt zodra de samenleving verandert, onder invloed van sociale en politieke ontwikkelingen of de wisseling van generaties. Dan blijken sommige opvattingen over het verleden ineens een stuk minder vanzelfsprekend te zijn en kunnen herinneringsculturen, die eerder een toonbeeld van rimpelloze homogeniteit schenen, onderwerp van scherpe debatten worden. We hoeven daarvoor alleen maar te denken aan de grondige veranderingen, sinds 1945, in de herinnerings-cultuur rond de plaats van de Jodenvervolgung in de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog, zowel in Nederland als elders – een treffend voorbeeld van ‘de dynamiek van de herinnering’. Daarbij zien we, telkens weer, hoe zeer herinneringen fungeren als

mentale kaders waarin wij ons vandaag de dag situeren en waarbinnen wij handelen.

Maar hoe zit het dan met de wetenschap, met de geschiedschrijving? Hoe verhoudt de wetenschap zich tot het domein van de herinnering? Bij herinneringen gaat het om gedachten, gevoelens én praktijken die verwijzen naar het verleden, maar in de wetenschap gaat het om iets anders: proberen te begrijpen wat er in het verleden is gebeurd en daarvan op een verantwoorde manier verslag te doen. Als het gaat om wat mensen nu denken en voelen over het verleden, hoort de historicus op zijn of haar hoede te zijn, kritisch, zelfs wantrouwend.

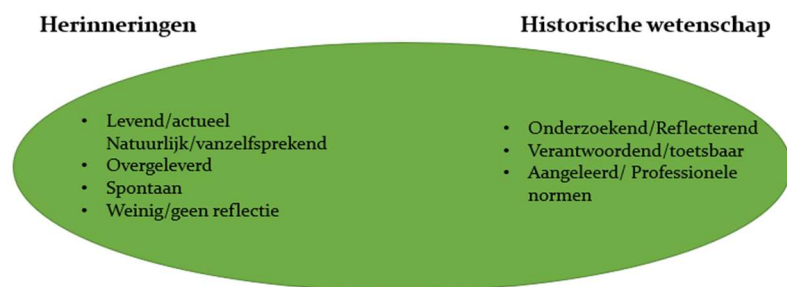
Zo bezien behoren herinneringen en geschiedwetenschap tot twee geheel verschillende domeinen. *Mémoire, histoire: loin d'être synonymes, nous prenons conscience que tout les oppose* - ‘Herinnering, geschiedenis: ze zijn verre van synoniem, wij moeten beseffen dat ze in alles tegenover elkaar staan’, schreef de Franse historicus Pierre Nora, in zijn inleiding op de monumentale reeks over de ankerplaatsen van herinnering in de Franse cultuur.

Afbeelding 17. Pierre Nora

Het lijkt geen twijfel dat Nora met zijn opvatting de mening van veel historici vertegenwoordigt: herinneringen en wetenschappelijke kennis behoren tot verschillende werelden, al oefent de wetenschap uiteraard invloed uit op de herinneringscultuur – denk maar aan al die keren dat historici tussenbeide komen in maatschappelijke debatten. Maar de historicus neemt een andere positie in: in haar poging de historische werkelijkheid te doorgronden is de geschiedschrijving per definitie kritisch en laat zij zich in haar oordeel niet leiden door emoties, laat staan door politieke of morele oordelen, maar door wetenschappelijke inzichten.

Ik zou zeggen: was het maar zo simpel, die twee gescheiden domeinen. Ik denk dat we ons die verhouding anders moeten voorstellen. Om dat inzichtelijk te maken maak ik gebruik van de term ‘historische cultuur’, als een gevarieerd geheel van opvattingen, gevoelens en praktijken, die allemaal betrekking hebben op onze omgang met het verleden.

Afbeelding 18. Historische cultuur: het geheel van opvattingen, gevoelens en praktijken in relatie tot onze omgang met het verleden.

Aan de ene kant staat de wetenschappelijke – letterlijk: geleerde – omgang met het verleden, aan de andere kant van het spectrum staat, in de meest radicale vorm, een mengsel van primaire, ongerelecteerde herinneringen, overgeleverd, onderwezen of geput uit een veelheid aan bronnen, van een toeristisch bezoek tot een speelfilm. Het spectrum van de historische cultuur is dus breed en gevarieerd, met een heel arsenaal aan hybride vormen, waarin ook ruimte is voor *agency* en dynamiek (maar dat zal ik hier laten rusten).

Het is belangrijk om herinneringen en geschiedschrijving in hun onderlinge relatie te bezien: immers, de historicus staat niet *buiten* de samenleving en is dus net zo goed deel van de herinneringscultuur waarbinnen hij of zij zich bewust of onbewust situeert en handelt. De historicus is onvermijdelijk getekend door de tijd en de samenleving waarin hij of zij leeft – en precies dat besef bracht de liberale Italiaanse historicus en filosoof Benedetto Croce begin twintigste eeuw tot zijn veel geciteerde uitspraak, dat ‘alle echte geschiedschrijving eigentijdse geschiedenis is’ [*Ogni vera storia è storia contemporanea*]. Dit geldt niet alleen voor onderzoek, dat, al dan niet in opdracht, is ingegeven door directe maatschappelijke kwesties en interesses, maar ook voor vrij, ongebonden onderzoek.

Voor een voorbeeld ga ik even terug naar het begin van dit college: Samme Zijlstra’s belangstelling voor de radicale doopsgezinde beweging was óók geïnspireerd door de geest van de jaren zeventig.

De samenleving, de cultuur, de opvattingen van de geschiedschrijver zelf – ze werken, bewust of onbewust,

door, in alle stadia van het onderzoek, in de keuze van de onderwerpen, in de leidende vragen en uiteindelijk ook in de resultaten ervan. Dat is eigenlijk wat de dia - die nog steeds op het scherm te zien is - wil uitdrukken.

Maar hoe zit het dan met het streven naar de historische waarheid, de wetenschappelijke objectiviteit? Laat ik proberen daar een kort antwoord te geven – want we zouden daar met gemak nóg een college mee kunnen vullen.

In de geschiedschrijving gaat het altijd om *interpretaties* van het verleden, en niet om een ‘objectief realistisch beeld’. Het is niet zo dat we als het ware door een glazen raam naar het verleden kijken. Een reconstructie van het verleden, ‘zoals het echt is gebeurd’, *wie es eigentlich gewesen*, is een illusie – ook als je de geschiedenis precies probeert na te spelen of een gebeurtenis, of een dag, zo gedetailleerd mogelijk probeert te beschrijven.

Wat geschiedschrijvers doen, is proberen uit een chaotische hoeveelheid materiaal - in archieven, kranten, brieven, materiële overblijfselen, interview – een samenhangend beeld te scheppen, of beter: een *interpretatie* te geven van de historische gebeurtenissen. Daarbij is het de kunst om, met inzet van de gangbare professionele vaardigheden en standaarden, met goede argumenten en op een begrijpelijke manier, tot een zo overtuigend mogelijke voorstelling te komen. In die zin zijn de resultaten van historische - en de meeste andere geesteswetenschappelijke – onderzoek, dus niet goed te vergelijken met die van het meeste natuurwetenschappelijk onderzoek.

Een historicus streeft naar ‘waarheidsgetrouwe interpretaties’, in het besef dat absolute waarheden over het verleden niet te bereiken zijn. De objectiviteit ligt dan ook niet in de uitkomsten, maar in de *methode*. De opvatting dat de resultaten van het historische onderzoek niet absoluut ‘waar’ kunnen zijn, is namelijk geen vrijbrief voor eenzijdigheid of willekeur. Integendeel, het streven om een overtuigende interpretatie te geven, dwingt juist tot een zo zorgvuldig mogelijke werkwijze, maar ook tot een voortdurende reflectie op de eigen positie als wetenschapper, op de gevolgde methodiek, op de bronnen en de omgang daarmee, en ten slotte op het uiteindelijke resultaat.

Om dat te kunnen doen, om de gebeurtenissen in het verleden te begrijpen en tot een aannemelijke interpretatie te komen, zal de historicus zich – met alle hindernissen en beperkingen – moeten verdiepen in het denken en de drijfveren van de historische figuren waarover hij of zij schrijft. Met andere woorden: geschiedschrijving kan niet zonder multiperspectiviteit.

En daarmee zijn we aangeland bij het laatste belangrijke thema van dit college. De eis van multiperspectiviteit is geen geringe opgave – maar wel een cruciale: door te proberen je te verplaatsen in wat mensen bewoog, wat ze zagen en dachten, en welke ruimte ze daarvoor hadden, kun je meer inzicht krijgen in hun handelen en daarmee in het verloop van de historische gebeurtenissen zélf.

In kentheoretische termen: *zich verdiepen in de perspectieven van de verschillende historische actoren draagt bij aan een beter*

begrip van het verloop van historische gebeurtenissen en kan aldus de basis zijn voor een meer overtuigende interpretatie van het verleden.

Multiperspectiviteit is een onmisbaar, noodzakelijk instrument in de gereedheidskist van de geschiedschrijving. En dat is het al heel lang. De oervader van de westerse historiografie, Herodotus, onderscheidde zich van zijn tijdgenoten omdat hij verschillende perspectieven of stemmen in zijn verhaal aan bod wilde laten komen. Zich verdiepen in het denken en de drijfveren van de historische figuren is niet alleen een eis voor goede geschiedschrijving, het is ook wat het vak zo boeiend maakt, daarin ligt de vreugde van de geschiedschrijver, om Jo Tollebeek te parafaseren.

Multiperspectiviteit is dus geen uitvinding van cultuurmarxisten of *woke* historici, zoals nationalistische scribenten ons willen doen geloven, een dekmantel om - ik citeer een Tweede Kamerlid - 'onze geschiedenis te verdraaien, zoals die werkelijk is geweest'. Perspectieven tonen is de essentie van wat historici doen - en precies daarin blijkt die politieke dimensie van de geschiedschrijving het scherpst tot uitdrukking te komen.

Ik zei eerder al: die politieke dimensies beperken zich niet tot de keuze van het onderwerp of de vraagstelling, maar strekken zich ook uit tot de terminologie en de interpretatie, kortom de resultaten van het onderzoek.

Één voorbeeld - tot besluit: de geschiedschrijving van het Nederlandse kolonialisme, die zo lang beheerst is door enerzijds het rooskleurige zelfbeeld van de Nederland en

anderzijds door het vrijwel volledig negeren van het perspectief van de gekoloniseerden. Vooral dat laatste effende de weg om voorbij te gaan aan de honderden bloedige oorlogen en massale slachtingen, aan het fundamenteel racistische en repressieve karakter van het koloniale systeem, de feitelijke apartheid, het opsluiten van politieke opposanten in wat gerust concentratiekampen mag worden genoemd, en ga maar door. Dát te onderkennen was - en is - voor velen nog steeds moeilijk, zo niet onmogelijk - alsof met zo'n erkenning gezegd is dat alle aspecten van de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië of Suriname en het gedrag van individuen daar volledig toe te reduceren zijn.

Natuurlijk moeten we - zoals historici betaamd - alles in zijn tijd zien. Maar de hamvraag blijft ook dan: door wiens ogen kijken we naar die tijd? De Javaan die in 1825 aan de zijde van Diponegoro streed tegen de Nederlandse bezetter? De vrijwel rechteloze koelie op de plantage waarvan de eigenaar, Nienhuys, woonde in het pand waar nu het NIOD huist? De tot slaaf gemaakte moeder die gescheiden wordt van haar kind?

In die geschiedschrijving gaat er om al deze perspectieven te verdisconteren - omdat het de enige manier is om te begrijpen wat zich heeft afgespeeld en er is gebeurd - maar ook om recht te doen aan de historische personen. En dat laatste - dat ben ik mij goed bewust - is een moreel, humanistisch standpunt: de wil om ieder mens, ook de historische mens, recht te doen.

Afbeelding 19. Pagina uit de autobiografische kroniek Babad Diponegoro. Indonesische Nationale Bibliotheek

Afbeelding 20. Koelies van de tabaksonderneming Bekalla van de Deli Maatschappij, Oost-Sumatra. © Tropenmuseum

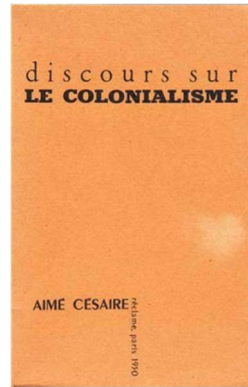

Afbeelding 21. Illustratie uit de Anti-Slavery Almanac, VS 1840

Zo bezien blijkt het argument dat je kolonialisme of racisme 'in zijn tijd moet zien' niet zelden een alibi om allerlei dingen niet te hóéven zien. Tegelijk zal vrijwel niemand dat argument durven te gebruiken wanneer het gaat over het nationaal-socialistisch racisme, met haar zelf-gefabriceerde categorieën van minderwaardige groepen, joden en sinti en roma, maar ook, bijvoorbeeld, de Slavische volken. Stel je voor dat alles weg te wuiven met als argument dat racisme en antisemitisme nu eenmaal wijdverbreid waren nn de negentiende en twintigste eeuw, in Duitsland, maar ook in Frankrijk en Oost-Europa.

Niemand zou willen bepleiten of zelfs aandurven de nazistische verschrikkingen met een beroep op dergelijke argumenten te relativieren– en dat is precies het pijnlijke punt wat Aimé Césaire, de uit Martinique afkomstige dichter, toneelschrijver, essayist en politicus, tevens lid van

Nationale Vergadering in Frankrijk, al in 1950 aanvoerde in zijn essay over het kolonialisme, *Discours sur le colonialisme*.

Afbeelding 22. Aimée Césaire 1913 - 2008

Het zou de moeite waard zijn, zo schreef Césaire, te onderzoeken of de diepe afschuw voor Hitler in de westerse wereld – ik citeer:

niet de misdaad zelf is, de misdaad tegen de mensheid, maar dat het de misdaad tegen de *witte* mens is, de vernedering van de *witte* mens, en het feit dat hij [Hitler] Europese kolonialistische praktijken, die tot dan toe uitsluitend bedoeld waren voor de Arabieren in Algerije, de koelies in India en de zwarten in Afrika *in Europa* toepaste.

Indien historici het verleden werkelijk in al zijn facetten recht willen doen, dienen zij dergelijke radicaal andere perspectieven een plek te geven in de geschiedschrijving en zich in hun werk te verzetten tegen allerlei ideologische

opvattingen, te beginnen met het nationalistische en patriottische gedachtegoed, waarbinnen het 'eigen' perspectief per definitie de toon aangeeft en dat om die reden strijdig is met wat geschiedschrijving zou moeten zijn. Waarmee ik terug ben bij de vraag - en de conclusie: dat geschiedschrijving uit haar aard politieke dimensies heeft.

Frank van Vree
Göttingen/Amsterdam mei 2022

[De lezing werd afgesloten met enkele persoonlijke woorden]

The Politics of History.

An Essay on Memory, Historiography and Multiperspectivity.

Public lecture on the occasion of my retirement as professor of History of War, Conflict, and Memory at the University of Amsterdam and as director of the NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.

The contrast could not have been greater. The last lecture I gave, a few weeks before reaching legal retirement age, fell in the first week of the 2020 lockdown. The large hall in the university building 'Oudemanhuispoort' was empty, the students followed the lecture digitally. A good point to pick up the thread, also because of its theme.

That very lecture, part of the course *History in Public Debates*, which I taught for three years, with great pleasure, together with colleague Jouke Turpijn, for second-year history students - that lecture was a more or less experimental exploration of a new theme: the rise of museum-like cells in prisons and torture centres, all over the world.

Illustration 1 shows a number of these places of terror, in Argentina, Greece, Cambodia, Hungary, South Korea and Latvia. As sites of memory they all refer to painful, often gruesome episodes from national history.

What strikes one immediately is how similar these places are: they use the same museum grammar, or language of form.

The theme of the lecture was the search for an answer to two questions:

1. Since when have these memorial places existed, is it possible to establish a history, a genealogy?
2. What is the meaning of these places? They may use the same design language, but that does not mean that they convey the same message.

These two questions bring us directly to the main topic of this farewell lecture: the politics of history. I will come back to some of them later, but before I move on to the main course, I would like to address both questions very briefly.

As regards the first question, the origin of this museum idiom, it seems very likely that it has its origins in the Nazi concentration and extermination camps, in particular Majdanek, the first camp, in the east of present-day Poland, which was liberated by the Red Army on 23 July 1944, and converted into a museum before the end of the war [Ill. 2]. The camp, large parts of which have remained virtually intact since then, was renamed by decree of the Polish parliament in 1947 as a monument to struggle and martyrdom. Majdanek was followed in the 1950s by other

concentration camps, and subsequently we have also seen museums of this kind appear elsewhere, especially in recent decades.

Now for the second question. Closer examination of the various sites of terror shows that although they use the same idiom, their meanings may diverge widely. The memorial sites in Argentina, for example, in the buildings used by the military junta in the 1970s as a prison and torture centre, like this garage in Buenos Aires, are first and foremost symbols of crimes against humanity and violations of human rights - they are also places of remembrance and mourning. [■ Ill. 3]

But if we look at the cells in the so-called 'House of Terror' in Budapest, located in the former building of the communist security service, we see something else. [■ Ill. 4] There, a story is told that is mainly about the historical victimisation of Hungary as a country, as a nation.

And what is true of *Terror Háza* in Budapest is even truer of the *Museum of the Occupations and Freedom Fight* in Vilnius, the capital of Lithuania. [■ Ill. 5] This museum is housed in a building that was used by the *Gestapo* and the *Sicherheitsdienst* after the German occupation in 1941, and by the KGB from 1945. This museum is also primarily about national victimhood, as evidenced by its current name - but also by the name the museum carried until 2018: *Museum of Genocide Victims* - where the term *genocide* referred to the Soviet Union's policy towards the Lithuanian population - and not, as one might expect, to the two hundred thousand

Jews murdered during World War II, mostly with the help of Lithuanian collaborators.

Conclusion: these museums may use the same idiom, but convey completely different messages.

With this brief summary of the lecture of two years ago, titled 'Places of Terror', we are, as I said, in the middle of the subject of this farewell lecture, the 'Politics of History'.

But: the title reaches back much further than my last regular lecture. 'The Politics of History' was in fact also the subject and the title of a presentation I gave as a student in 1976 for Frank Ankersmit's course Theory of History at Groningen University. The presentation in a smoky class room on the Herensingel, I did not give alone, but together with Samme Zijlstra.

For Samme, this cooperation must not have been an unqualified pleasure. I was stubborn and had a big mouth, and he was, what is called: an *oprjochte Fries*, a nice, but extremely modest and quiet boy, with glasses of - what was then called - jam jar glasses, a packet of *sjek* (tobacco) within reach; Samme still lived with his mother and came to the university on his moped, a Puch. He let it happen a bit, our cooperation, and would go his own way: his social engagement translated into a profound study of the radical Anabaptist movement in the sixteenth century, and when

he died, much too young, in 2001 by drowning, he was considered an internationally recognised authority on the early Reformation.

With the title 'The Politics of History', I am therefore literally returning to themes that have preoccupied me since my student days: thinking about history, dealing with the past, the nature of historiography, the relationship between science and society - in short, historical culture in the broad sense. [■ Ill. 6] An interest that often led to fruitful collaboration with many colleagues, many of whom I subsequently befriended and many of whom are here in the room. [■ Ill. 7]

In the remaining half hour, I would like to try to show the connection between what, for the sake of brevity, is referred to as 'memory' and 'historiography', and, more specifically, its political dimensions.

But before I do, I must say something about that term: 'memory' – in Dutch: 'herinnering' - will certainly not be clear to everyone here in the hall.

And I immediately admit: the term is not unambiguous either, not in Dutch and not in other languages. Next to 'herinnering' in the sense of 'a memory', Dutch people may speak of 'geheugen', which refer to memory as a capacity, and subsequently to 'collectief geheugen' or 'collective memory'; we will not do that, also because - under the influence of the English language - the term 'memory' has internationally gained more and more dominance.

Let me try, briefly, to explain what is meant by 'memories'. By 'memories' we mean thoughts, feelings and practices that refer to the past. They can take different forms. Some memories are only in our own heads, or rather, in our bodies; these are *individual, episodic memories*, which go back to direct, personal experiences, even if they are indirectly socially formed. But there are also memories that we express and share with others and which thus acquire a collective character - referred to by Aleida Assmann as *social memories*, living, communicated memories linked to group experiences.

Then there are memories that are embodied in symbolic media: on paper, in photographs and films, in works of art, in rituals, and we refer to these as *cultural memories*. Because they have been given a fixed form, these memories can move through time and space, across generations and physical borders.

Cultural memories can thus take many forms - aptly summarised by the British historian Raphael Samuel in the title of his classic book *Theatres of Memory*. Just think of the beginning of the lecture: those places of terror, those cells, actually function as historical theatres, where a specific message is conveyed.

Let's translate this small piece of theory into an example: when we speak of the current 'culture of remembrance of the Second World War in the Netherlands', we are referring - simply put - to the way in which that war is viewed in the Netherlands today, including the emotions that accompany it, among individuals, groups in society and in politics. This

does not only concern the generation that experienced this war itself, but also their children and grandchildren, who grew up with stories and images, often first-hand, from family, but also from friends and colleagues, at home or elsewhere, often supplemented with information and impressions from books, films, museum visits or commemorations. The intensity of these memories can vary greatly; however, we do know that memories shared by people close to us, within a family or community of shared experiences, are often very strong.

We can then try to map this layered and complex culture of remembrance of the Second World War, formed by personal or relayed experiences, but also by media, education and politics. One could start with the surveys the Nationaal Comité 4 en 5 mei conducts among the Dutch population every year; but we can also look at the cultural memories: of school books, media debates, festivities, but also messages on twitter or instagram, with a sharp eye for patterns among diverse groups in society, including counter movements and protests.

In this way, we can map out step by step how society, in its various shades and layers, relates to this history and how these memories are shaped, in education, in museums, in subsidy policy, in commemorations and politics.

We could do the same with the remembrance culture of the colonial past. It is immediately noticeable that this remembrance culture, which until recently was strongly dominated by an extremely rosy image of Dutch colonialism, is nowadays characterised by much sharper

contrasts than the public remembrance of the Second World War. [■ Ill. 8] The Netherlands does not differ from other Western European countries in this respect. I will come back to this. For now, I will state that the colonial past is an arena of clashing opinions and emotions.

Studying such developments is the purpose of this type of research. Research into cultures of memory is therefore not about whether those memories are true or false, or what 'really' happened in the past, but how a society relates to that past.

Such research can teach us a great deal: not so much about history, but about the world we live in. For: *memories form important mental frameworks in which people situate themselves and within which they subsequently act.*

And when I say such research can teach us a lot about the world we live in, I mean that literally. International relations, too, lend themselves to such an approach; call it the *geopolitics of memory*, which is about patterns between countries in relation to shared historical events or episodes, the memories of which have a great influence on their mutual relations. These memories can serve as a basis for cooperation, as an expression of a deep sense of destiny, but also for sharp conflicts.

Take, for example, East Asia, where the mutual relations between Japan, China and Korea are strongly coloured by the experiences of the first half of the twentieth century, symbolised, among other things, by the Nanking Massacre, where in 1937-1938 the Japanese committed one of the largest and most horrific massacres in modern history, with

more than two hundred - perhaps four hundred thousand - dead [■ Ill. 9]; or the system of forced prostitution that Japan introduced in Korea, China and other conquered territories, including Indonesia, and whose number of victims cannot be determined, possibly several hundred thousand. [■ Ill. 10] The memories of these years of occupation, humiliation and ruthless cruelty still weigh heavily on relations between these countries today.

There are more regions like this, where memories of a shared but often painful past strongly influence relations between them. For the sake of time, I will limit myself to one example, which is more topical than ever: the part of Europe that Timothy Snyder so aptly referred to as the *Bloodlands*, the countries that in the twentieth century suffered devastating wars with unimaginable cruelty, successive dictatorships, civil wars, displacement of entire populations and shifting borders, but also large-scale collaboration. [■ Ill. 11]

At the heart of these bloodlands lie Ukraine, Poland, the Baltic States, Belarus and western Russia, with offshoots to countries in the region, Hungary, Romania and the Balkans. Ever since the collapse of communism in 1989, there has been a constant clash of views and emotions about the past between and within these countries, long referred to as 'memory wars'.

The first country where conflicting memories were deployed in a bloody struggle for power and recognition was the former Yugoslavia almost three decades ago - with fatal consequences.

And now, in 2022, what countries in the region had long feared is becoming a reality: Russia attempting once again, by force of arms, to annex a piece of the former Soviet empire.

I say Russia, because it is too easy to blame one man, Putin, for this violence, even though he is the one who took this step - a step whose long-term outcome can only be disastrous, first and foremost for Russia itself.

In recent years, the topic 'Putin's politics of history' has invariably been on the agenda of my teaching. The starting point of those lectures was an analysis of Putin's annual 9 May speeches and his reflections on history and the teaching of history, but also articles by Russian historians who support Putin's views. Much of this will be familiar to you by now, due to the great media attention paid to the backgrounds of the current war.

One of the earliest moments that Putin unfolded his vision of history was in a memorable speech in the Duma, the Russian parliament, in 2005.

I quote:

“ The collapse of the Soviet Union was the greatest geopolitical disaster of the twentieth century (...) [1991] was a real tragedy that left tens of millions of Russians outside the Russian Federation. (...) We are a free people and our place in today's world will be determined only by our strength and success. (...) The moment we show weakness

or lack of backbone, our losses will substantially increase.

Since 2005, these views have not only been leading, but also radicalised. In a series of measures, the past was moulded into a nationalistic and mythical image: far-reaching laws against so-called historical falsifications, reform of history education, persecution of organisations such as the critical Memorial, closure or reorganisation of museums - ever more coercive, ever more repressive.

Putin did not mince his words either:

Control over Russia's past enables me to control its future.

And:

Events of the past must be told in a way that nurtures national pride.

Putin's politics of memory serve, in short, as a means of unifying state, people and leader and of strengthening the country morally and politically. At the centre of this policy is the Second World War - although Putin's views also draw on earlier historical periods, from King Yarislav the Wise (11de century) to the First World War. But it is above all the Great Patriotic War, as it is known in Russia, that has Putin's attention. The last decade much has been done to enhance the mythical representations of that War, through the scale of the celebrations, but also by involving religious leaders in commemorations, for example. [■ Ill. 12]

I cannot emphasise enough that Putin's views on history may be radical, but, at the same time, they are deeply rooted in Russian society and enjoy widespread support. In particular, the memory of the Second World War is still very much alive - and that really is not just a result of political propaganda, on the contrary: in a country where almost 30 million people died, that war is still present everywhere, and the stories, the social memories of that war, of that indescribable misery, form as it were the humus on which politicians like Putin can sow and reap.

Let me confine myself to one example: the parades of the 'Immortal Regiment', in which ordinary citizens - with portraits, often of deceased family members - commemorate the approximately 8.6 million soldiers of the Red Army. [■ Ill. 13] These parades take place on 9 May all over Russia (and also in the Ukraine, by the way). The idea of the 'Immortal Regiment' existed already for some time, but only in 2012 - at the initiative of three journalists - it got its current form. The phenomenon spread very quickly - whereupon - naturally - the Kremlin took up this citizens' initiative. However, this does not prevent even Russians who are absolutely against the current regime from participating in these commemorations.

The processions of the Immortal Regiment illustrate the power of social memory and the lasting significance of the Great Patriotic War: the memory of the war is sacred, in the light of which even Stalin is forgiven much - increasingly so. [■ Ill. 14] In short: for many Russians Stalin may be blamed for many misdemeanours, but it was after all him who lead

Russia to victory. Who is to say whether many Russians today do not look at Putin in exactly the same way?

The omnipresence of the past does not only affect Russia, but also other countries in the region, and leaves its mark on relations between - but also *within* - these countries. This applies, first of all, to countries with large Russian minorities - who have indeed often been treated as second-class citizens since 1991, including in Ukraine and the Baltic States. It also applies, however, to countries with other minorities - Hungarians, Roma and Sinti, Serbs, Croats, Albanians - and countries that would prefer existing borders to be changed in order to bring these minorities back within their own borders, such as Orban's Hungary.

And this brings us back to one of the first slides: the House of Terror, [see Ill. 4] in which Hungary presents itself as a tragic victim of European history: its trauma is the 1920 Treaty of Trianon, in which the country lost two thirds of its territory [■ Ill. 15]. Orban's Hungary - like Serbia, by the way - will recognise itself in Putin's longing for former greatness, just as Orban's great hero, Admiral Horthy, in 1938-1941, as an ally of Germany, took a geopolitical advantage of the war and took big bites out of the surrounding countries, including Romania and Ukraine. [■ Ill. 16]

And just as the countries around Russia have felt uncomfortable for years as soon as Putin started talking about the past, so countries around Hungary, such as Romania and - indeed - Ukraine worry when Orban bends over a map of old Hungary - literally, as this photo in an

alarmed Romanian newspaper shows. Who will guarantee them that Orban will not one day do what his hero Horthy did?

Clashing memories - 'memory wars' - are, as said, not limited to the relations *between* countries, but can also occur *within* a country or parts of a society. It is not difficult to give examples of deeply divided memory cultures - from Spain and South Africa to Argentina and the US. In some countries this has led to the establishment of reconciliation commissions, in others to legislation to suppress certain unwelcome expressions.

But also in the Netherlands, disagreement about the image of the past has unmistakably grown in recent decades, as I mentioned earlier: recent debates about the colonial past and slavery illustrate this.

However, the political dimension is not limited to memories that are the subject of debate and struggle. Public cultures of memory have *by definition* a political dimension, even though we may not always *feel* it. And that is not surprising. Many thoughts, feelings and practices that refer to the past are so general and so familiar that they rarely give rise to heated debates.

But the absence of differences of opinion does not alter the fact that power relations - in the broadest sense of the word

- do not play a role. For who determines the content of history education, which museums receive money (and for which exhibitions), which documentaries are made and broadcast or which monument is erected? In all these cases there is a question of control, with some memories dominating over others - and that is exactly what it is about when we speak of the political dimension of cultures of memory.

That this political dimension is always there becomes clear as soon as society changes, under the influence of social and political developments or the change of generations. Then some opinions about the past suddenly appear to be less self-evident and cultures of remembrance, which previously appeared to be a model of smooth homogeneity, may become the subject of fierce debates. One only has to think of the profound changes since 1945 in the culture of remembrance around the place of the persecution of the Jews in the culture of remembrance of the Second World War, both in the Netherlands and elsewhere - a striking example of 'the dynamics of remembrance'. Here we see, time and again, how memories function as the mental frameworks in which we situate ourselves today and within which we act.

But what about science, about historiography? How does science relate to the domain of memory? While memories

are about thoughts, feelings and practices that refer to the past, science appears to be about something else: trying to understand what happened in the past and reporting on it in a responsible way. When it comes to what people now think and feel about the past, the historian should be wary, critical, even suspicious.

Viewed in this way, memory and the science of history belong to two entirely different domains. *Mémoire, histoire: loin d'être synonymes, nous prenons conscience que tout les oppose* - 'Memory, history: they are far from being synonymous, we must realise that they are opposites in everything', wrote the French historian Pierre Nora, in his introduction to the monumental series on the anchoring of memory in French culture. [■ Ill. 17]

There is no doubt that Nora's view represents the opinion of many historians: memories and scientific knowledge belong to different worlds, even if science does exert an influence on the culture of memory - just think of all the times historians have intervened in public debates. But the historian has a different position: in its attempt to fathom historical reality, historiography is by definition critical and is not guided in her judgment by emotions, let alone political or moral judgements, but by scientific insights.

I would say: if only it were that simple, these two separate domains. I think we should imagine this relationship differently. To make this clear, I use the term 'historical culture', as a varied set of beliefs, feelings and practices, all relating to our dealings with the past.

Herinneringen

- Levend/actueel
- Natuurlijk/vanzelfsprekend
- Overgeleverd
- Spontaan
- Weinig/geen reflectie

Historische wetenschap

- Onderzoekend/Reflecterend
- Verantwoordend/toetsbaar
- Aangeleerd/ Professionele normen

Illustration 18. Historical Culture as the whole of beliefs, feelings and practices, all relating to our dealings with the past. Memories are present-oriented and may be overwhelmingly irreflective, spontaneous, natural and self-evident, while historiography works with professional standards and attitudes.

At one end of the spectrum is the scientific - literally: *learned* - handling of the past; at the other end, in its most radical form, is a mixture of primary, unreflected memories, handed down, taught or drawn from a multitude of sources, from a tourist visit to a feature film. The spectrum of historical culture is thus wide and varied, with a whole arsenal of hybrid forms, in which there is also room for *agency* and dynamism (but I will leave that here).

It is important to consider memory and historiography in their mutual relationship: after all, the historian is not standing or operating *outside* society and is therefore just as much part of the culture of memory within which he or she consciously or unconsciously situates and acts. The historian is inevitably marked by the time and the society in which he or she lives - and it is precisely this awareness, this

notion, that led the liberal Italian historian and philosopher Benedetto Croce at the beginning of the twentieth century to his oft-quoted statement that 'all true historiography is contemporary history' [*Ogni vera storia è storia contemporanea*']. This applies not only to research, commissioned or not, that is inspired by immediate social issues and interests, but also to free, unconstrained research.

For an example, I will go back to the beginning of this lecture: Samme Zijlstra's interest in the radical Mennonite movement was also inspired by the spirit of the seventies.

Society, culture, the historian's own views - they work through, consciously or unconsciously, at all stages of the research, in the choice of subjects, in the guiding questions and ultimately in the results. That is actually what the slide - which is still on the screen - wants to express.

But what about the pursuit of historical truth, of scientific objectivity? Let me try to give a short answer - because we could easily fill another lecture discussing this issue.

Historiography is always about *interpretations* of the past, not about an 'objective realistic picture'. It is not the case that we look at the past through a glass window, as it were. A reconstruction of the past, 'as it really happened', *wie es eigentlich gewesen*, is an illusion - even if you try to re-enact history precisely or describe an event, or even just one day, in as much detail as possible.

What historians do is try to create a coherent picture from a chaotic amount of material - in archives, newspapers, letters, material remains, interviews - or rather to give an

interpretation of the historical events. In doing so, the art is to arrive at a presentation that is as convincing as possible, using the usual professional skills and standards, with good arguments and in a comprehensible manner. In this sense the results of historical - and most other humanities - research cannot be compared with those of most natural sciences.

A historian strives for 'truthful interpretations', realising that absolute truths about the past cannot be achieved. Objectivity, therefore, lies not in the results, but in the *method*. The view that the results of historical research cannot be absolutely 'true' is not a licence for one-sidedness or arbitrariness. On the contrary, the endeavour to provide a convincing interpretation compels one to work as meticulously as possible, but also to continuously reflect on one's own position as a scientist, on the methodology followed, on the sources and the way they are handled, and finally on the final result.

To do so, to understand the events of the past and to arrive at a plausible interpretation, the historian will have to immerse himself - with all the obstacles and limitations - in the thinking and motivations of the historical actors he or she is writing about. In other words, historiography cannot do without multiperspectivity.

And that brings us to the last major theme of this college. The requirement of multi-perspectivity is no small task - but it is a crucial one: by trying to put yourself in the shoes of what moved people, what they saw and thought, and what space they had for doing so, their agency, you can gain more

insight into their actions and thus into the course of the historical events themselves.

In epistemological terms, *delving into the perspectives of different historical actors contributes to a better understanding of the course of historical events and can thus be the basis for a more convincing interpretation of the past.*

Multiperspectivity is an indispensable, necessary tool in the toolbox of historiography. And it has been so for a very long time. The forefather of Western historiography, Herodotus, distinguished himself from his contemporaries because he wanted to include different perspectives or voices in his story. Engaging with the thinking and motivations of historical figures is not only a requirement for good historiography, it is also what makes the profession so fascinating, therein lies the joy of the historian, to paraphrase Jo Tollebeek.

Multiperspectivity is therefore not an invention of Cultural Marxists, relativism or *woke* historians, as nationalist scribes would have us believe, a cover for - and I quote a member of the Dutch Lower House - 'distorting our history as it really was'. Showing perspectives is the essence of what historians do - and it is precisely in this that the political dimension of historiography appears to be most acutely expressed.

As I said earlier, these political dimensions are not limited to the choice of topic or question, but also extend to the terminology and the interpretations.

One example - to conclude: the historiography of Dutch colonialism, which for so long has been dominated by the rosy self-image of the Netherlands on the one hand, and by the almost complete ignoring of the perspective of the colonised on the other. Especially the latter paved the way to ignore the hundreds of bloody wars and mass slaughtering, the fundamentally racist and repressive character of the colonial system, the de facto apartheid, the imprisonment of political opponents in what can indeed be called concentration camps, and so on. Recognising this was - and still is - difficult for many, if not impossible - as if such recognition means that all aspects of the Dutch presence in Indonesia or Surinam and the behaviour of every single individual involved should be completely reduced to this.

Of course - as befits historians - we must see everything in its time. But the key question remains: through whose eyes are we looking at that time? The Javanese who fought alongside Diponegoro against the Dutch occupiers in 1825? The virtually lawless coolie on the plantation whose owner, Nienhuys, lived in the building that now houses the NIOD? The enslaved mother who is separated from her child? [■ Ill. 19-21]

Historiography is about taking all these perspectives into account - because it is the only way to understand what happened and what is happening - but also about doing justice to human beings in the past. And the latter - I am well aware of this - is a moral, humanistic point of view: the will to do justice to every human being.

Seen in this light, the argument that you have to see colonialism or racism 'in its time' is often an alibi for not wanting to see all kinds of things. At the same time, hardly anyone will dare use that argument, for example, when it comes to National Socialist racism, with its self-fabricated categories of inferior groups, Jews and Sinti and Roma, but also, for example, the Slavic peoples. Imagine waving all that away with the argument that racism and anti-Semitism were simply widespread in the 19th and 20th centuries, in Germany, but also in e.g. France and Eastern Europe.

No one would argue or even dare to relativise the Nazi horrors by invoking such arguments - and that is precisely the painful point made by Aimé Césaire, the Martinique-born poet, playwright, essayist and politician, also a member of the National Assembly in France, as early as 1950 in his essay on colonialism, *Discours sur le colonialisme*. [■ Ill. 22]

It would be worthwhile, Césaire wrote, to investigate whether the deep loathing for Hitler in the Western world - I quote:

is not the crime itself, the crime against humanity, but that it is the crime against the *white* man, the humiliation of the *white* man, and the fact that he [Hitler] was applying European colonialist practices, which until then had only been intended for the Arabs in Algeria, the coolies in India and the blacks in Africa, *in Europe*.

If historians really want to do justice to the past in all its facets, they should give such radically different

perspectives a place in historiography and in their work oppose all kinds of ideological views, starting with nationalistic and patriotic ideas, in which the 'own' perspective by definition sets the tone. It is precisely the latter that is at odds with what historiography should be. Which brings me back to the question - and the conclusion: that historiography by its very nature has political dimensions.